

«G‘ARIP ASHIQ» DÁSTANÍNÍN DRAMATURGIYAĞA STILIZACIYASI**Jambulova Rayxan Abdiraziyevna – tayanish doktorant**rayxanjambulova@gmail.com*Ózbekistan Respublikası Ilimler akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi**qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim-izertlew instituti***СТИЛИЗАЦИЯ ЭПОСА «ГАРИБ АШИК» В ДРАМАТУРГИИ****Жамбулова Райхан Абдиразиевна – базовый докторант***Каракалпакское отделение академии наук Республики Узбекистан**каракалпакский научно-исследовательский институт гуманитарных наук***STYLIZATION OF THE EPIC “GARIB ASHIQ” IN DRAMA****Zhambulova Raykhan Abdiraziyevna – Doctoral Student***Karakalpak branch of the academy of sciences**of the republic of Uzbekistan karakalpak research institute of humanities*

Tayanch so‘zlar: doston, janr, folklor, drama, obraz, stilizatsiya, pyesa, xalq dostoni, aktyor, dramaturg, sahnalashtirish.

Rezyume. Maqolada xalq dostoni hisoblangan “G‘arib oshiq” dostoning sahnalashtirish masalasi so‘z etiladi. Dostonning dramaturgiya janriga stilizatsiyalash va undagi obrazlarning bir- biriga bog‘liqligi dramaturgning sahna uchun mos obrazlar yaratish uslubi o‘rganilgan.

Ключевые слова: эпос, жанр, фольклор, драма, образ, стилизация, пьеса, народные эпосы, актёр, драматург, постановка.

Резюме. В статье рассматривается постановка народного эпоса «Гариб Ошик» изучаются стилизация эпоса в драматургический жанр, взаимосвязь персонажей в нем, а также метод драматурга по созданию подходящих для сцены образов.

Key words: epic, genre, folklore, drama, image, stylization, play, folk poem, actor, playwright, staging.

Summary. The article discusses the staging of the folk epic “Garib oshiq”. The stylization of the epic into a dramaturgical genre and the interrelation of the characters in it, as well as the playwright’s method of creating appropriate images for the stage, are studied.

Kirisiw. Türkiy xalıqlar óziniń bahalı awızeki dóretpeleri menen basqa xalıqlardan ajralıp turadı. Bul dóretpelerdiń qaysı birin alıp qarasaqta onda xalıqtıń ásirler dawamındaǵı ótmish táriyxı, social-mádeniy turmıs tárizi, úrp-ádet dástúrleri, xalıq bolıp qalıplesiwin, rawajlanıw basqıshların ózinde jámlegenin kóriwimizge boladı. Dástanlar basqa awızeki dóretpelerden syujeti hám kompoziciyalıq qurılısı jaǵınan ajralıp turadı. Sebebi, dástanlarda tek ǵana belgili bir syujet sóz etilip qalmastan xalqımızdıń tilek-maqsetlerinde óz boyına sıñdire alǵan, jazba ádebiyat payda bolmaǵan dáwirlerde awızdan-awızǵa, áwladtan-áwladqa ótip búgingi kúnimizge jetip kelgeni bunıń ayqın misalı bola aladı. Bul dóretpeler xalıqtıń ruwxıy azıǵı bolıp, quwanış penen qayǵısın jırlap kelgen. Sonıń menen birge, jawgershilik bolıp qonısın ózgertip basqa xalıqlar menen aralasıp awızeki dóretpeleri de bólisiw otırǵan. Olardı atqarıwshı jırshılar hesh qanday áspablarsız atqarıp xalıqqa jetkerip kelgen.

Ádebiyatlarǵa sholiw. XIX ásirdeń ekinshi yarımına kelip dástanlardı qıssaxanlar qıssaxanlıq jolı menen xalıqqa jetkerip bergen. Bul óz gezeginde qıssaxanlıq mektepleriniń ashılıwına tiykar bolǵan. Misal ushın “G‘arip ashıq”, “Góruǵlı”, “Sayathan-Hámire” dástanları xalqımızǵa jazba halında hám qıssaxanlardıń atqarılıwında tarqalǵan dástanlardıń biri bolıp tabıladı. “G‘arip ashıq” dástanın ilimpazlar tiykarınan Ázerbayjan jerinde dóretilgen, Xorezm ellerine shekem tarqalıp, bizge shekem jetip kelgen dep kórsetedi. Sebebi, Ázerbayjan elinde baqsı-jırawlardı “ashıq” dep ataǵan dep kórsetedi. Xalqımız arasında dástan

qıssaxanlardıń atqarıwshılıq sheberligi nátiyjesinde til ózgesheligi jaǵınan da biziń tilge uqsaq bolıp ketiwi nátiyjesinde dástannıń qaraqalpaqsha variantı payda boladı. XIX ásirde qaraqalpaq ádebiyatında jazba ádebiyat qalıplesiwi menen birge jańa janrlar menen de bayıp otırdı. Al XX ásirdeń 20-jıllarınan dramaturgiyanıń kirip keliwi ádebiyatımızdı dramalıq shıǵarmalar menen bayıtqan bolsa, teatr, saxna mádeniyatınıń qalıplesiwine alıp keldi. Belgili ilimpaz Q.Maqqsetov óziniń ğaraqalpaq xalqınıń kórkem awızeki dóretpeleri miynetinde “Qaraqalpaq ádebiyatında dramaturgiyalıq dóretpelerdiń dáslepki belgileri folklorlıq shıǵarmalarda kórinedi” – dep kórsetedi [1]. Sol tiykarında bir qansha dástanlarda saxnalastırılıp tamashagóylerdiń názerine usınıldı. Misal ushın qaraqalpaq ádebiyatında eń dáslep ilimpaz alım Nájim Dawqaraevtıń avorlıǵında «Alpamıs» dástanı teatr saxnasına qoyılardı. Awızeki dóretpelerdiń ishinde dástanlar óziniń kóleminiń keńligi jaǵınan ajralıp turadı. Al bundaǵı ayılajaq tiykarǵı pikir hám ideyalardı jámlestirip ondaǵı obrazlardı bir saxnada janlandırıw álbette úlken miynetti talap etedi. Misal retinde aytatuǵın bolsaq “G‘arip ashıq” dástanı belgili jazıwshı A.Begimov hám T.Allanazarovlardıń avtorlıǵında pyesa dóretilip, rejissyor Y.Sharipov bassılıǵında 1956-jılı tunǵış márte saxna júzin kórdi.

Bul óz gezeginde xalqımızdıń kewlinen orn alǵan dramalıq dóretpelerdiń birine aylandı. Dástan tiykarınan súyiwshilik mazmunda bolıp keledi. Sonıń menen birge dástanda tek ǵana ishıq muhabbet sóz etilip qalmastan sol dawirdegi siyasiy dúzim: xalıqtıń bay hám jarlı qatlamlarǵa

bóliniwi, el basındaǵı hámeldarların jawızlıqları, doslıq, wádege wapa, watanǵa muxabbat, insanlardıń óz ara awızbirshilikte teń huqıqta jasawı sıyaqlı máselelerdi óz ishine aladı. Sonday-aq, dástan 1990-jılǵa kelip rejissyor B.Baymurzaev tárepinen qayta saxnalastırılıp tamashagóylerge usınıladı. Bunnan sońǵı jıllarda joqarıda atalǵan avtorlar tiykarında 2018-jılı tórt aktlı, altı kartınalı “Ǵarip ashıq” muzikalı drama ataması menen iqlasbentlerdiń názerine usınıladı.

Talıqlaw hám nátiyjeler. Bul dástannıń teatr saxnasına qoyılıwınıń ózi dástannıń xalıqlıǵı, onıń tereń ideyalıq mazmunı menen birge kórkemlik ózgeshelikleri menen ayırıqsha kózge túsedi. Dástanda sóz etilgen bahalı ideyaların barlıǵı eń jaqsı kórkem súwretlew usılları arqalı berilgen. Ideya hám obrazlardıń sheber ushlasıwında xalıq talantlıların buni dóretiwdegi hám rawajlandırǵanın ayqın seziw menen birge bir neshe ásirler dawamında umıtlımay kiyatırǵan dástannıń sırın ańǵarıw múmkin. Mısal ushın “Ǵarip ashıq” dástanında da kópshilik dástanlarǵa tán qásiyet, yaǵnıy eki dostıń aldın ala ele perzentleri tuwılmastan burın ataştırıp qoyıwı menen baslanadı. Bunda patsha Shaxabbaz hám wáziri Hásen menen birgelikte ańǵa shıǵadı. Biriniń aldınan buwaz kiyik shıqsa al ekinshisinıń aldınan buwaz qoyan shıǵadı. Biraq, ekewi de jániwarlardı atpaydı. Sebebi, ekewiniń de hayalları kóz jarıw aldında boladı. Bolǵan waqıyanı bir-birine aytısıp eger tuwılatuǵın perzentleri biri ul, biri qız bolsa bir-biriniń basın qosıwǵa sol jerde wádelesip aqlay quda boladı. Bul xabardı esitken basqa saray ámeldarları Ǵariptiń ákesi Hásendi jasırınsha óltirip jiberedi. Al, Ǵarip bolsa anası Abadan, qarındası Gúljamal menen jaslay ákeden jetim qaladı. Bul arada patsha wádesinen tayıp Shaxsanemdi Náv sháhriniń patshası Shaxwaletke qalınlıqqa bermekshi boladı. Pyesada bul bılayınsha beriledi:

Abadan: - Aqırǵı ret soranaman, ruxsat etińiz?

Shaxabbaz: Ájep boladı. Meniń ayar sózim mına qaǵazda jazılǵan. Oqıńız.

(jazılǵan shártnamanı alıp, Shaxabbazdıń qolına berip, iyilip tájim bergen túr menen juwabın kútedi.)

Shaxabbaz: Suliw shaynamaǵan at ta janǵa tiyedi eken-á? Bul meniń jazǵanıw emes, bul shártnamanı ózińniń jalǵanshı erin jazǵan. *(shártnamanı jırtıp taslap, ashıwlı túrde)* qalaǵa jar urılsın, kimde-kim Ǵariptiń meniń qol astımda júrgenin kórse, kóre tura shax wázirlerine xabar bermese, ózi ólimdar, malı patshalıq.

Álbette bul shaxtıń átirapına jıynalǵan shaxqa qarsı wázirlerdiń de til biriktiriwi eki ashıqtıń jolına tosıq boladı. Pyesada Ǵarip jas bolıwına qaramay aqıl-parasatlı sózden taymaytuǵın jigit sıpatında táriyplenip onıń boyına sıngen qásiyetlerdi avtor bılayınsha kórsetedi:

Ǵarip:- Táǵdir bizdi ayralıqqa salmasa,
Jılama Sánemjan ketsem kelermen.

Shaxsanem:- Sennen qalıp solar baǵımnıń gúli,
Baǵımnan ushırdım shayda búlbúldi.

Ǵarip:- Ájel jetip sum paymanam tolmasa,
Jılama Sánemjan ketsem kelermen.
Úyden shıǵıp dalǵardıńnıń taldırma,
Ax urıp sen qızıl gúlin soldırma,
Ǵaripjandı kóz jasın menen óltirme,
Jılama Sánemjan ketsem kelermen.

Súygenine bas qosıw jolındaǵı Ǵariptiń basınan ótkergen qıyınshılıqları bes jıl anadan, qarındastan, dos-yaran hám watannan uzaqta tawlarda qoy baǵıp júredi. Ótken-ketken kárwanlardan Shaxsanemniń deregin esitip bes jıl degende elge quwısp, ákesiniń eski joldasları Ǵaripke qol qanat bolıp Shaxsanemge qosılıw tilegine járdem beredi.

Xojabaǵman: - O, Ǵarip sabır et. Mınalar senin ákeńniń dosları, senin tileklesleriń.

1-adam: Háy, Ǵáaripjan! Haqıyqattı aytarǵa til joq, shaǵınarǵa jer joq, barlıq bolǵan isten xabarımız bar.

2-adam: Hásen wázirden qalǵan jalǵız qarar kózi sen edin. Bizler hámme waqıt sırtınan kóz-qulaq bolıp júrmiz.

Ǵarip:- Raxmet atamnıń kózin kórgen qádirdan doslar.

Usılayınsha Ǵaripke qol ushın bergendey insanlar tabıladı. Shaxtıń átirapına jıynalǵan wázirlerdiń qılms isleri ashıp beriledi. Bul arada xalıqta Ǵarip tárepte bolıp, shaxtıń wádesinen taymawdı ádil bolıwdı talap etedi. Pyesada bul epizodlardıń barlıǵı sheber beriledi. Jazıwshı dástannıń kelip shıqqan jerine baylanısp pyesada azerbayjansha nama hám qosıqlardı sheber qollanadı. Bulda dramaniń bir jetiskenligi bolıp tabıladı. Avtorlar dramani bir qalıpte Ǵarip penen Shaxsanemniń jas waqtınan baslap er jetemen degenshe waqıyalardı izbe-izliginde jetilistirip otıradı.

«Dramaturgiya qız kiymesheginen de kóp qıyındılardan quraladı» dep jazǵan edi T.Allanazarov. Álbette, uzınnan-uzın poeziyadan ibarat dástandı eki saatlıq dramalıq shaǵarmaǵa aylandırıp bir qalıpke salıw úlken kúshti talap etedi.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, dramaturgiya tarawınıń rawajlanıwı kórkem óner hám kórkem ádebiyatımızdı hár tárepleme rawajlandırıp kelmekte. Drama ómir shınlıǵın súwretleytuǵın janr bolıp tabıladı. Sol sebepli dramalıq shıǵarmalardıń ideya-tematikalıq jaqtan saxnada anıq, tınıq etip ashıp beriledi. Solay eken A.Begimov hám T.Allanazarov tárepinen dóretilgen “Ǵarip ashıq” dástanınıń dramaturgiya tarawına stilizaciyanıwınıń ózi úlken jetiskenliklerdiń biri bolıp esaplanadı. Sebebi, keń kólemdegi dástandı saxna ushın iqshamlastırıp qayta dóretiw óz-ózinen bolmaydı. Dástannıń bir neshe mártebe saxna júzin kóriwi avtorlardıń miynetiniń jemisi desek asıra aytqan bolmaymız.

Ádebiyatlar

1. Maqsetov Q., Maqsetova R. Qaraqalpaq xalqınıń kórkem awızeki dóretpeleri – Nókis: «Bilim», 2010.
2. Allanazarov T. Teatr hám dramaturgiya. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1982.